

Šejla Karabašić

MI U TUĐIM OČIMA

Putopisi o Bosni i Hercegovini u austrijskoj i njemačkoj književnosti

Sažetak

Zemlja koja je stotinama godina prvo bila pod vojničkom čizmom Osmanskog carstva, a kasnije ponovo prepuštena na milost i nemilost austro-ugarskog okupatora, razvila se unatoč okupaciji u mnogom pogledu. Svi elementi kako okcidenta tako i orijenta stopili su se sa domaćim običajima i tradicijama u multikulturalno dobro, na koje mala državnica Bosna i Hercegovina itekako može biti ponosna.

Ova karakteristika Bosne i Hercegovine i bezbrojne, od strane ljudske ruke netaknute prirodne ljepote, ali i drugi nezamarivi razlozi – među njima i politički – uvijek nanovo su mamili radoznalost onih koji svoja zapažanja i utiske rado pretvaraju u pisanu riječ. Ovaj rad nudi s jedne strane sažeti pregled, u pisanu riječ pretočenih zapažanja, nekolicine putopisaca, ali bavi se i pitanjem utiska koji ostavlja bosansko-hercegovački narod na te strane putopisce.

Tokom priprema za pisanje ovog rada uvijek nanovo me iznenađivala činjenica postojanja mnoštva putopisa o Bosni i Hercegovini pisanih na njemačkom jeziku. Kao Bosanka mnoge stvari u svojoj domovini uzimam zdravo za gotovo. Isto to doživjeti, odnosno vidjeti očima stranca bio je na jedan određen način čudan doživljaj.

Tokom zadnjih stoljeća u kojima je Bosna i Hercegovina morala trpjeti različite osvajačke sile, okupatore, te nemire unutar same zemlje, ovu zemlju su posjetili i njome putovali mnogi ljubitelji putovanja kojima možda na početku njihovog putovanja nije uvijek bio cilj zapisati nešto konkretno o Bosni. Ti putopisci su ljudi različitih zanimanja među koje naravno kao prvo ubrajamo same pisce, zatim političare, vojnike, naučnike i dr. Time te putopise i doživljavamo na različite načine (ratni izvještaji, političke studije i analize, ideologijski tekstovi, jednostavni putopisi). S druge strane svi ti putopisi mogu se hronološki posmatrati što će biti i slučaj u ovom radu.

Ključne riječi: *putopisi, Bosna i Hercegovina, austrijska književnost, njemačka književnost*

Zemlja koja je stotinama godina prvo bila pod vojničkom čizmom Osmanskog carstva, a kasnije ponovo prepuštena na milost i nemilost austro-ugarskog okupatora, razvijala se unatoč okupaciji. Mnoga strana obilježja, kako Okcidenta tako i Orijenta, stopili su se sa domaćim običajima i tradicijama u multikulturalno dobro na koje Bosna i Hercegovina itekako može biti ponosna. Ova karakteristika Bosne i Hercegovine te mnogobrojne prirodne ljepote, ali i drugi razlozi – među njima i politički – uvijek i nanovo su mamili radoznalost onih koji su svoja zapažanja i utiske rado pretvarali u pisanu riječ.

Bosna i Hercegovina je zemlja zanimljive historije. Predstavljajući granicu između Istoka i Zapada, kako geografski tako i u pogledu kultura (ranije Okcident i Orijent, zatim Istočni i Zapadni blok, a danas otvorena rana u srcu Evrope), Bosna i Hercegovina je u većini slučajeva tranzitna zemlja, te time jako atraktivna za putopisce. Tokom posljednjih stoljeća, u kojima je Bosna i Hercegovina morala trpjeti različite osvajačke sile, okupatore, te unutrašnje nemire, ovu zemlju su posjetili i njome putovali mnogi ljubitelji putovanja kojima možda na početku putovanja nije uvijek bio cilj zapisati nešto konkretno o Bosni. Putopisci su bili ljudi različitih zanimanja, među koje, naravno, kao prvo ubrajamo same pisce, zatim političare, vojnike, naučnike i dr. Time te putopise i doživljavamo na različite načine (ratni izvještaji, političke studije i analize, ideologijski tekstovi, jednostavni putopisi). Jedan od najpreglednijih načina predstavljanja putopisa bio bi hronološki niz prema vremenu nastajanja istih. Posmatrajući hronološki putopise o Bosni i Hercegovini, a koji se javljaju u njemačkoj

austrijskoj književnosti, isti se mogu podijeliti kako slijedi (Okuka/Rehder 1994)¹:

- a. Putopisi nakon Drugoga svjetskog rata do danas
- b. Putopisi između Prvoga i Drugoga svjetskog rata
- c. Putopisi nastali u periodu austro-ugarske okupacije
- d. Putopisi iz vremena turske okupacije

Počet ću sa jednim od najmlađih putopisa o Bosni i Hercegovini, a radi se o djelu *Die Stille ist ein Geräusch*, autorice Juli Zeh koja je željela neposredno i sopstvenim očima da vidi sliku ratom uništene zemlje. Sita izvještaja terenskih reportera iz Sarajeva, Mostara i drugih gradova Bosne i Hercevine, odvažno se u društvu svog psa – koji se zove Pas (Hund) – upušta u nezaboravnu pustolovinu. Tragajući za poljanama lubenica – jedno od pitanja na koje ona tokom ovog putovanja želi pronaći odgovor – susreće svog prvog Bosanca. Njen komentar: “Er sieht gut aus”² (Zeh 2002: 22). Nasuprot tom osjećaju, stupajući prvi put na tlo ove zemlje osjeća se nekako čudno. To “čudno” ili kako ona skeptično zaključuje: “gut, es trägt”³ (Zeh 2002: 26), shvatam negativno. Možda bez razloga, ali to ovisi o samom čitaocu. Juli Zeh pobjeđuje svoj strah od nepoznate zemlje i ne upušta se – kao što to čine mnogi drugi – u rješavanje etničkih problema. Jedan od tih drugih je poznati švicarski autor Peter Handke, koji u svom putopisu *Sommerlicher Nachtrag zu einer winterlichen Reise* pokušava opravdati djela pojedinaca s isprikom, da se ne može suditi nekome, a bez toga da se poznaju svi detalji iz njegove prošlosti. Peter Handke tu vjerovatno aludira na jednog od ranijih okupatora - Osmansko carstvo. Njegovo putovanje je pored toga veoma kratko i ograničeno kako vremenski tako i prostorno, a da bi moglo biti podloga jednom opširnijem putopisu. Ipak, mogu se povući određene paralele između stila putopisa autorice Juli Zeh i stila Petera Handke. Autori nude čitaocu mješavinu analize ličnih osjećanja i opisa ljetom obavijene prirode kao doma bosanskog naroda. Čitaoci ne bivaju zamarani statističkim podacima što čitanje čini iznimno zanimljivim. Juli Zeh uspjeva susrete s bosanskim narodom prezentirati kao bilo kakav drugi svakodnevni događaj, a bez toga da te ljude kategoriše kao negativne i pozitivne likove u svom djelu. Diveći se uvijek nanovo prelijepoj prirodi i spomenicima bosanske kulture, te gradovima kao što su Jajce, Sarajevo, Mostar, Fojnica, Međugorje, Trebinje, Tuzla, Srebrenica, Travnik ili Bihać, autorica nudi čitatelju cjelokupnu sliku bosanskog naroda, čiju dušu ona karakteriše kao melanholičnu. Posebno se ovdje može naglasiti dar autorice da za predmet svojih zapažanja izabere upravo prave tipove ličnosti. Oslobođena tereta predrasuda i bez nekih određenih očekivanja, Juli Zeh uspjeva propotovati Bosnom suosjećajući sa bolom i ranama njenog naroda. Pored svih ostalih putopisa o Bosni i Hercegovini, djelo ove autorice je osvježavajuće i

šalje poruku: Zemlja je uništena i rastrgana, ali ljudi su još uvijek puni nade i veoma gostoljubivi, tako da nije ni upola onako strašno, kako nam to mediji prenose.

Nešto drugačije izgleda putopis autorice Christine von Kohl, zapravo žurnalistice po zanimanju. Njen putopis, naziva *Jugoslawien*, nekoliko stranica posvećuje Republici Bosni i Hercegovini kao sastavnom dijelu bivše Jugoslavije, a stil se razlikuje od stila Juli Zeh i Petera Handke. Može se reći da putopis više liči na izvještaj nekog novinara što zapravo autorica i jeste. U svom putopisu ona se u dijelu o Bosni i Hercegovini dotiče ekonomskih

i političkih posebnosti, te problematici vezanoj za tri konfesije prisutne u ovoj zemlji. “Herz mit drei Religionen”, odnosno “srce sa tri religije” je naziv koji ona upotrebljava kada govori o Bosni.

Sposebnim osvrtom na historiju Bosne i Hercegovine, naročito onu prije svjetskih ratova, piše Wolfgang Libal, bečki žurnalist, u svom putopisu *Balkan* o zemlji koju dijele, ali i čine posebnom tri religije. Tursko nasljeđe je ostavilo također veliki utisak na Dr. Ernsta Neumayra. U svojoj knjizi *Zwischen Adria und Karawanken. Reisen durch Jugoslawien* on piše s posebnim oduševljenjem o tragovima turskog nasljeđa, koje su u ovim krajevima ostavili turski osvajači. (Okuka/Rehder 1994: 121-126)⁴. Odgovor na pitanje da li i na koji način funkcioniše zajednički život u Bosni i Hercegovini, kao državi s više narodnosti, nude putopisi Herberta Gottschalka s naslovom *Jugoslawien – Zwischen Nimarett und Hochhaus* i *Jugoslawien. Teppich Europas*.

Prije izbijanja Prvog svjetskog rata objavljena je knjiga s nazivom *Die goldene*

Triangel, koja je sadržavala sjećanja autora Pietera Vervoorta. Djelo je dosta duhovito pisano, a zapravo je detaljan izvještaj o doživljajima autora prilikom posjete

Bosni i Hercegovini. U ovom periodu i Hermann Wendel je putovao kroz zapadni dio Srbije, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru i Dalmaciju. Njegovo, kako je on to nazivao, "nefilozofsko putovanje" omogućava pogled u način života bosanskog naroda, kao i na zajednički život tri religijske skupine. Posebno su mi se svjdale sljedeće riječi iz ovog putopisa (Okuka/Rehder 1994: 88-116):⁵

Nirgends schnelle Geberden und hastiges Atmen, nirgends Betriebsamkeit und Geschäftigkeit, und überall blickt dich Tausend und eine Nacht aus Rätselaugen an. [...] Alle Moslems, an die sechsmalshunderttausend in Bosnien und Herzegovina, sind nach Stamm und Sprache leibliche Brüder der christlichen Bevölkerung: der Serbe ein orthodoxer, der Kroat ein katholischer, der Moslem ein islamischer Südslawe, alle drei ein Volk, eine untrennbare Gemeinschaft. Nur Glaube und historische Tradition errichten Scheidewände.

Vjerovatno najpoznatiji autor je svakako Max Frisch. U njegovom pismu *Brief aus Sarajevo* iz godine 1933. nalazimo crte putopisa. U njemu posebnu pažnju autor poklanja ženama koje su u skladu sa turskom tradicijom u to doba još uvijek pretežno pokrivena. Čitaocu se nudi pogled u društveni život tadašnjih ljudi u Bosni i Hercegovini. Pored opsežnih opisa vanjskog i unutarnjeg izgleda tipične bosanske kuće Max Frisch veoma široko opisuje način života bosanske žene od djetinjstva pa do zrele dobi. Ljupkima smatra zarove koji u muškarcima bude pjesnika. Pored ovoga poznatog pjesnika tvorcima putopisaca u ovom periodu pripada i Franz Tölg koji kao naučnik iz oblasti prirodnih nauka nudi svojim putopisom jedan opširniji opis prirodne ljepote bosanskih šuma, rijeka, livada, ali obogaćuje ga i zapisima o orientalističkom načinu života ovdašnjeg naroda u tadašnje doba (Okuka/Rehder 1994: 67-70).⁶ Ipak najopširnije i najpoznatije djelo, odnosno putopis iz ovog vremenskog perioda je djelo *Durch Bosnien und die Herzegovina kreuz und quer* autora Heinricha Rennera, koji je pisao i pod pseudonimom Omar Efendi. Cijeneći posebno ljepotu netaknute i djevičanske prirode, on ističe, odnosno, hvali pozitivan uticaj Austro-Ugarske monarhije na razvoj ove male zemlje. Mišljenja je da je zahvaljujući Monarhiji Bosna i Hercegovina obula "čizme od sedam milja". Pored toga, u putopisu autor se dotiče ekonomskog razvitka, historijske pozadine, tačnih geografskih podataka, ali i kulinarskih specijaliteta i kulturnih karakteristika. Još jedan putopis, pisan u ovom periodu, je putopis Moriza Hoernes, koji je zapravo na prvom mjestu imao za zadatak da ponudi Austro-Ugarskoj monarhiji opširan politički izvještaj o stanju u Bosni i Hercegovini. Njegov putopis nosi naziv *Dinarische Wanderungen*. Putopis pisan nešto ranije od gore navedenog, ali također za vrijeme austro-ugarske okupacije, je

izvještaj Georga Freiherra vom Holtz, koji detaljno opisuje zauzimanje opkoljenog Sarajeva. Izvještaj zastrašujuće liči izvještajima novinara tokom posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini, ali autor nije mogao znati koji zastrašujući značaj njegove riječi imaju za današnji narod ove zemlje:

[...] Es war ein herrlicher Moment! Von der Bastion aus übersah man den ganzen Kampfplatz. Die Stadt brannte an sieben verschiedenen Stellen, man hörte noch den Lärm des Kampfes, sah unsere Truppen von allen Seiten vorrücken. In einigen Straßen, in denen noch gekämpft wurde, sah man die weißen Wölkchen des Pulverdampfes aufsteigen. Auf den Straßen gegen Mokro und Pale konnte man bemerken, wie die Insurgenten in dichten Haufen die Stadt räumten. [...] (Holtz 1907: 67)⁷

Bližeći se kraju ovom promišljanju o sačuvanim putopisima o Bosni u austrijskoj i njemačkoj književnosti bilo bi iz vremena turske okupacije najvažnije spomenuti putopis Benedikta Curipeschitza, koji je na svom putu u Konstantinopol proputovao kroz Bosnu i Hercegovinu. Njegov putopis datira iz godine 1731. i time predstavlja jedan od najstarijih putopisa o Bosni i Hercegovini. U svojim zapažanjima suosjeća sa potlačenim narodom ove zemlje, koji previše dugo živi pod čizmom Turske, ali ipak je mišljenja, da je narod isuviše primitivan, a da bi se mogao sam za sebe brinuti (Okuka/Rehder 1994: 16-17):⁸

[...] Darum sind die erwähnten Christen beider Stände sehr unzufrieden und es ist zu Bedenken, daß sie leicht von dannen an christliche Orte zu bewegen wären. Dies ist deshalb zu vermuten: Sooft wir zu den Wohnungen von Christen beider Stände kamen, haben sie mit heimlichen Gebäreden gezeigt, daß sie lieber bei uns als dort wären, [...].

Ovaj kratki pregled nekoliko putopisa i izvještaja o putovanjima po Bosni i Hercegovini iz različitih perioda historije naše zemlje daje odgovor na pitanje:

Kako nas to gledaju stranci? Moram priznati, da su se neki autori – naročito autori putopisa iz mlađeg doba – zaista potrudili da zavire u bosansku dušu, da otkriju šta je to posebno kod nas. U svakom slučaju, svaki od njih je uspio da svojim čitaocima predoči sliku i približe narod Bosne i Hercegovine.

Bilješke

- 1 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 2 **Juli Zeh**, *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt durch Bosnien*, München, btb Verlag, 2003.
- 3 **Juli Zeh**, *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt durch Bosnien*, München, btb Verlag, 2003.
- 4 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 5 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 6 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 7 **Georg Freiherr vom Holtz**, *Von Brod bis Sarajevo. Unsere Truppen in Bosnien und der Hercegowina 1878. Einzeldarstellungen*, Wien-Leipzig, Stern Verlag, 1907.
- 8 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.

Literatura

- **Christine von Kohl**, *Jugoslawien*, München, Verlag C.H. Beck, 1990.
- **Georg Freiherr vom Holtz**, *Von Brod bis Sarajevo. Unsere Truppen in Bosnien und der Hercegowina 1878. Einzeldarstellungen*, Wien-Leipzig, Stern Verlag, 1907.
- **Heinrich Renner**, *Durch Bosnien und die Hercegovina kreuz und quer*, Berlin, Verlag Dietrich Reimer, 1896.
- **Herbert Gottschalk**, *Jugoslawien – Teppich Europas*, Bern, Geographischer Verlag, 1960.
- **Juli Zeh**, *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt durch Bosnien*, München, btb Verlag, 2003.
- **Max Frisch**, *Gesammelte Werke in zeitlicher Folge*, München, Suhrkamp Verlag, 1976.
- **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- **Moriz Hoernes**, *Dinarische Wanderungen. Cultur- und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina*, Wien, Verlag Carl Graeser, 1888.
- **Peter Handke**, *Sommerlicher Nachtrag einer winterlichen Reise*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1996.
- <http://www.juli-zeh.de/stille-webseite.php>

Zusammenfassung

Ziel dieser Arbeit war es herauszufinden, inwiefern Bosnien-Herzegowina in ihrer Geschichte das Objekt der Beschreibung eines deutschen bzw. österreichischen Reiseberichterstatters war, welche kulturgeschichtlichen Elemente dieses Landes ganz besonders die Neugier der Reisenden erweckten und in welchem Umfang sich die unterschiedlichen Reisebeschreibungen aus verschiedenen Zeitperioden voneinander unterscheiden. Es wurden mehrere Reisebeschreibungen analysiert, wobei die Kriterien für die Analyse sich auf den Autor (Dichter, Naturwissenschaftler, Politiker, Soldaten), die Entstehungszeit (vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart) und die Textart beziehen. Letztendlich wird Antwort auf die Frage gegeben, wie das Objekt der Beschreibung und die Einheimischen von den fremden Autoren wahrgenommen werden und welche kulturellen Unterschiede sich feststellen lassen. □